

LUND UNIVERSITY

Stormænd, stormandskirker og stormandsgårde?

Wienberg, Jes

Published in:
META: Medeltidsarkeologisk tidskrift

1997

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (1997). Stormænd, stormandskirker og stormandsgårde? *META: Medeltidsarkeologisk tidskrift*, (4), 53-61.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Stormænd, stormandskirker og stormandsgårde?

Jes Wienberg

Abstract

Noblemen, nobleman's churches and nobleman's farms?

This article critically comments on concepts as "noblemen" (stormænd), "nobleman's churches" (stormandskirker) and "nobleman's farms" (stormandsgårde) used in history and archaeology. The gender biased language obscures the fact that founders and owners of churches and manors were not only men, but also women - and men and women together.

Herrevældet

Nu kan det være nok! Ja, nu kan det være nok med alle disse bygherrer, enkeltmænd, stormænd, stormandskirker og stormandsgårde med deres stormandsindflydelse og herrevælde. I bog efter bog, artikel efter artikel og studenteropgave efter studenteropgave har jeg læst om stormanden som kirkebygger, kirkeejer og stifter. Bægeret er fyldt!

Længe troede jeg, at sprogbruget

ville ændre sig med pædagogiske indsatser. Men det er tilsyneladende ikke tilstrækkeligt at anvende ironiske rubrikker som "Enkeltmennesker og fællesskaber", som jeg gjorde i min egen afhandling, for her med hårde fakta påvise kvinders del i kirkebyggeriet og minde om det misvisende i begrebet "stormand" i undervisningen. Brugen er fortsat helt som før. Middelalderarkæologien og kirkearkæologien har levet videre helt uberørt af genusforskningens iagttagelser. Ironien er blevet ignoreret, og

det "tavse diplomati" har virket forgæves. Det er nødvendigt at anvende skarp ammunition.

Stormænd, stormandskirker og stormandsgårde

Det er fristende at lægge ansvaret for, at den store mand har fået så stor udbredelse i aktuel forskning, på et fåtal indflydelsesrige tekster fra 1980'erne, der fokuserede på middelalderens sociale struktur. Men oprindelsen til sprogbruget ligger længere tilbage. Mouritz Mackeprangs standardværk "Vore Landsbykirker" havde således et kapitel med overskriften "Bygherre og Bygmestre" (Mackeprang 1920, s 10ff; 1944, s 20ff). Vi kan finde en artikel af Poul Nørlund med titlen "Stormandstyper fra Valdemarstiden" (Nørlund 1935). Og Elna Møller præsenterede Tårnby kirke på Amager som en "stormandskirke" allerede i 1940'erne (Møller 1946).

Siden fulgte en bog og to artikler med mere eller mindre tydelige teser og metoder, der har inspireret til efterfølgelse: Kai Hørby's bidrag til "Dansk socialhistorie", hvor et afsnit handler om "Stormandskirkerne" (Lund & Hørby 1980, s 118ff), Olle Ferm og Sigurd Rahmqvists "Stormannakyrkor i Uppland under äldre medeltid" (Ferm & Rahmqvist 1985) og Mats Anglerts "Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid" (Anglert 1989).

Hørby viste eksempler på romanske kirker i Danmark opført af tidens

jorddrotter. Ferm og Ramqvist præsenterede eksempler på svenske kirker, der skulle være bygget af stormænd. Endelig viste Anglert, hvordan forekomst af tidlige tårne, runestene og hovedgårde kan anvendes som indikationer på stormandsindflydelsen og også til at identificere kirkernes bygherrer.

Resultatet er, at vikingetiden og middelalderen nu vrimler med stormænd, stormandskirker og stormandsgårde. Så snart en kirke udmærker sig ved et tidligt tårn, tårngalleri, siddebænke i vest, grave i tårnet, et gyldent alter, at kirken ligger nær ved en større gård, eller at en boplads afviger ved sine rige fund, da udpeges kirken som en stormandskirke og bebyggelsen som en stormandsgård, stormandssæde, stormandsbolig eller et stormandsmiljø (f.eks. Stiesdal 1982; 1983, s 30ff; Bonnier 1987, s 215f, 245ff; Jeppesen & Madsen 1990; 1997; Schiørring 1991, s 16ff; Andersen 1992; Rasmussen 1992; Skansjö 1992; Engberg 1994 s 18f; Lundqvist m fl 1996). Dette helt uden at noget køn er blevet knyttet til hverken kirken eller gården.

Tidsånden taget i betragtning, er det måske ikke så overraskende at Nørlund skrev om "stormandstyper" i 1930'erne. Men er det ikke mærkeligt, at moderne akademikere i en tid med debat om feminisme, ligeløn, barselsorlov og genusperspektiv fortsætter med at skrive om bygherrer, enkeltmænd, stormænd og herrevælde? Eller at genusperspektivet helt ignoreres (jfr. Jacobsen 1993 s 41 note

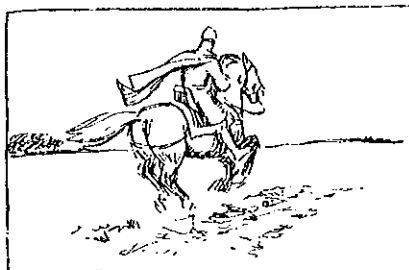
I FJENNESLEV

1. Knud Lavards lille søn hed Valdemar. Han kom i huset hos Skjalm Hvides søn Asser og voksede op sammen med dennes to sønner.

2. Om deres fødsel fortæller et gammelt sagn, at Asser stod og skulle i krig, og mens han var borte, skulle hans hustru bygge en kirke.

3. Fødte hun en datter, skulle hun give kirken et spir. Men fødte hun en søn, skulle den have et tårn. Asser var spændt, da han red hjemad.

4. Da han nåede op over bakken, så han, at kirken stod med to tårne. To vordende stormænd var født i Danmark.

5. Den ene hed Esbern, han arvede gården i Fjenneslev. Den anden hed Absalon, han blev sendt til Paris for at læse til præst.

6. Da Valdemar blev voksen, tog han kongenavn. Det gjorde også to andre, Svend og Knud. Til sidst enedes de om at dele riget.

Fig. 1. Er det allerede i skolens historieundervisning, at "stormanden" fødes? Se her fremstillingen af kvinden som kirkebygger ifølge "Min første historiebog", der også var min egen første historiebog. Tegningerne af Valdemar Larsen blev udført under medvirken af Poul Nørlund (Kålund-Jørgensen m. fl. 1959).

30)? Helt tilfældigt kan det næppe være. For aldrig er der nogen som skriver om bygfruer, enkeltkvinder, storkvinder, storkvindekirker, storkvindegårde og kvindevælde. Det er

tilsyneladende så selvkært, at middelaldermennesket, og da især mennesket med magt, var en mand. Var de da alle mænd?

Fig. 2. Gravplade over Ramborg Israelsdotter til Vik i Væsterdøker kirke. En lang indskrift fordelt over messingpladen, gravnichen og gravens forside beretter om den driftige og selvbevidste kvinde:

"Herrens år 1327 år jag, Ramborg till Vik, här, vars fader var Israel. Hulde Kristus bistå mig. Du är vilan och fridens väg.

Herrens år 1331 har jag, Ramborg till Vik, dotter av herr Israel, fordom lagman i Uppland, låtit från grunden av sten uppbygga denna Åkers kyrka av mina egna ägodelar, och jag har givit till prästbolet sex öresland jord i Lunda och ett öresland jord i Holmbro på det villkor, att den präst, som där sitter, skall förpligtigas att varje vecka hålla en mässa för min själ. Men till förutnämnda kyrka har jag givit en halv mark jord i Berga och Lunda, och två öresland i Berga har jag givit till klockaren för att han skall förpliktigas klämta vid förutnämnda mässa. Den vördnadsvärde fadern herr Olov Björnsson till Forsa, ärkebiskop i Uppsala, har bekräftat ovanstående.

Jag Ramborg till Vik, som ligger här begravnen, anropar alla rättänkandes ädelmod om att de icke må tillåta någon borttaga den kopparhäll, som är lagd över mig. Men om någon skulle plundra mig efter min död, må Gud vedergälla det. Bedjan för mig." (Gardell 1945-46, I nr 166, II s 72f).

Kvinder kunne også

Nationalmonumentet Fjenneslev på Sjælland er knyttet til den berømte Hvideslægt. Fjenneslev er imidlertid også et eksempel på, at en kvinde ifølge traditionen kunne optræde som kirkebygger. Folketsagnet beretter, at det var fru Inge, der lod opføre den kendte kirke, mens manden Asser Rig var på krigstogt. Når dette skal genfortællles, fremstilles kvinden dog

som den passive, der fødte børn og byggede kirke i den aktive mandens fravær. En kvindelig bifigur i forhold til stormændene, Knud Lavard, Valdemar den Store, Skjalm Hvide, Asser Rig, Absalon, Esbern Snare, Svend og Knud (fig 1).

Kvinder kunne også bekoste kirkebyggeri, inventarer og kalkmalerier. Og der er andet end tvivlsomme tegn som vidnesbyrd. Paradoksalt viser flere af de tidligere nævnte tekster selv

eksempler på, at kirker skulle være opført af ikke blot mænd, men af kvinder og af mænd og kvinder *sammen*. Således er Nørlunds artikel trods titlen fyldt med eksempler og illustrationer på stifterpar af skiftende køn: Asser Rig og fru Inge i Fjenneslev, en mand og en kvinde på fonten i Farstrup, en mand (Tord?) og en kvinde afbildet i Hornebogen, en mand og en kronet kvinde på de gyldne plader fra Tamdrup, en mand og en kvinde i Sønder Nærå, en mand og en kvinde i Gørlev og endelig en mand og en kvinde i Brarup (Nørlund 1935). På samme måde nævner Hørby Bjernede som en stormandskirke, selvom den ifølge en indskrift først var blevet opført af Ebbe Skjalmsen og hans hustru Ragnhild (Lund & Hørby 1980, s 118). Endelig nævner Ferm og Rahmqvist Västeråker i Uppland, der blev fuldført 1331 på initiativ af Ramborg Israelsdotter (fig 2) til Vik (Ferm & Rahmqvist 1985, s 69f).

De følgende velkendte eksempler er hentet fra middelalderens Danmark: Den første kendte stenkirke i landet lod Estrid opføre i Roskilde efter 1026 til minde om sin myrdede mand Ulf Jarl (Langberg 1955, s 41). Hvor det i kalkmalede stifterbilleder ofte er en mand, som holder kirkemodellen, mens kvinden står med en ring eller et vokslæs, er det i Vä en kvinde, enten dronning Margrete Fredkulla eller dronning Sofia, som holder kirken, mens kongen holder et skrin (Wallin 1989 s 68f; Wienberg 1993b, s 81). Dronning Margrete, Nordens frue og husbond, stiftede et fagert kapel i Roskilde domkirke 1411 (Langberg 1955,

s 100). Barbara Brahe til Bollerup og Krapperup og hendes søn Oluf Stigsen Krognos lod Bollerup kirke tække og male, lod indvie klokkerne og købte en ny alterbog og messebog i 1476 (Bisgaard 1988).

Grundlæggelsen af klostrene er bedre belyst end sognekirkerne. Fler-tallet af klostrene blev tilsyneladende stiftet af én eller flere mænd, som regel kongen eller bispem, videre forekommer droster, abbeder, provster og ridere. Kvinder kunne imidlertid også stifte klostre alene: Grevinde Inger af Regenstein grundlagde et franciskaner-kloster i København 1238, i Kalundborg 1239, i Næstved omkring 1240 og i Roskilde 1256. Prinsesse Agnes stiftede et dominikanerkloster i Roskilde 1263. Dronning Margrete stiftede Gavnø dominikanerkloster 1401. Og enkedronning Christine grundlagde et franciskaner-kloster i Odense 1521 (Garner 1968).

Endelig kendes eksempler på, at mænd og kvinder stiftede klostre sammen: Peder Bodilsen, hans moder Bodil og Peders tre brødre stiftede et benediktinerkloster i Næstved 1135, grevinde Mariane af Regenstein og hendes sønner stiftede et franciskaner-kloster i Viborg 1235, ridder Johannes Navnesøn og hans hustru Elsif stiftede et franciskaner-kloster i Tønder 1238, ridderen Holmger og hans hustru Katarina stiftede et franciskaner-kloster i Ystad 1267, enkedronning Agnes og ridder Henrik Dulmer stiftede et franciskaner-kloster i Kolding 1288, og kong Hans og dronning Christine stiftede et franciskaner-klos-

ter i København 1497 (Garner 1968; Gustafsson 1989 s 123).

Ser vi på kalkmalerierne i Roskilde stift udgør kvinder 4 (25 %) af de 16 stiftere i den romanske periode, og 4 (22 %) af 18 stiftere i den gotiske periode. De tilsvarende tal for kalkmalerierne i Lund stift er henholdsvis 5 (29 %) af 17 i den romanske periode og 7 (23 %) af 31 i den gotiske periode. Og samler vi de danske vidnesbyrd om navngivne personer, som lod bygge sognekirker før 1300, finder vi 32 personer, heraf 6 kvinder (19 %) (Wienberg 1993a, s 168 med note 99, 175).

Når kvinder optræder i kildematerialet, kan deres tilstedeværelse imidlertid bortforklares. I "Dansk middelalderarkæologi" skriver Niels-Knud Liebgott, at det ville være "naturligt", at tolke gravene i de romanske vesttårne som det "sidste hvilested for kirkens stifter - dvs den lokale stormand og nogle gange dennes familie". Men da det har vist sig, at gravene overvejende indeholder kvinder, foreslår han en anden tolkning, der fastholder manden som aktiv og kvinden som passiv: "Eller skal disse tårne måske opfattes som mindesmærker-mausolæer-rejst af stormænd til erindrings om deres bortgangne hustruer?" (Liebgott 1989 s 169) Fakta i sagen er da, at af de hidtil undersøgte og kønsbestemte grave i de tidlige tårne er 7 (26 %) mandsgrave, 10 (37 %) kvindegrave og 10 (37 %) børnegrave (Wienberg 1993b, s 83).

Altså, er det en mandsgrav, må det

være kirkestifterens grav. Men er det en kvindegrav, må det være hustruen til kirkestifteren. Tydeligere kan vi nok ikke vise, at kildematerialet ikke har en chance i forhold til vore forventninger af fortiden.

Trods dette kan vi se en utvetydig tendens gennem hele middelalderen til, at stifteren, den såkaldte stormand, kunne være en familie, en mand, en kvinde, flere mænd-eller ofte en mand og en kvinde sammen. At sammenfatte kildernes oplysninger til, at stifteren var en mand, stor eller lille, er således en misvisende forenkling.

Mennesker i middelalderen

Hvad skal vi så skrive og sige istedet for det genusbundne bygherre, enkeltmand og stormand, når vi vil udtrykke kirkebyggerens sociale position uden samtidigt fastlægge kønnet? Middelalderen anvendte selv latinske begreber som "principes", "nobiles", "magnates", "majores" og "optimates" om samtidens mægtige (Christensen 1945, s 10, 14). Vi kan anvende udtrykket adel, der betyder de ædle, selv om adlen som stand først afgrænses i 1500-årene. I Sverige findes udtrykket "frälse", altså de med fri hals, de frie. Eller vi kan vælge ordet "aristokrati" lige som i Aksel E. Christensens velkendte værk "Kongemagt og aristokrati" (Christensen 1945). Aristokrati er af græsk oprindelse med betydningen "de bedste". Og istedet for bygherre og enkeltmand er det muligt at skrive kirkebygger, kirkestifter, enkeltmenneske eller enkeltperson.

Der er heller ikke noget større besvær med at finde alternative betegnelser til stormandskirken og stormandsgården. En kirke opført af aristokrater eller liggende nær en storgård kan benævnes storgårdskirke, hoved- gårdskirke eller adelskirke. Endelig kan aristokratiets gårde, "mansiones", der nu alt for ofte kaldes stormandsgårde og herregårde, kaldes storgårde, hovedgårde og adelsgårde.

Sprog og genus

Det er nødvendigt, at reflektere kritisk over vore ord. Vort sprog både afslører vore tanker og tilslører fortidens virkelighed. Atter, vi behøver en sprogets arkæologi eller en sprogkritik ved siden af den etablerede kritik af teorier og af kildematerialets repræsentativitet.

Eksemplerne hentet fra historie og arkæologi er her langt fra enestående. Herrevældet kan brydes, men det

forudsætter en bevidsthed om sproget som medium, der desværre ikke altid er tilstede. Hensigten er ikke at påtvinge fortiden en ligestilling, som den næppe har oplevet, men at undgå de værste projektioner af vore egne forestillinger.

At ironi, fakta og pegefinger ikke er tilstrækkeligt til at bryde et gammelt tankemønster burde måske ikke overraske. Vi lever jo stadigvæk i en tid, hvor det kan hedde "Fru talman" i den svenske Riksdag. Og for bare et par år siden oplevede jeg, at deltagerne på et museums møde på Kulturen i Lund med omtrent 3/4 kvinder betegnede hinanden som "museimän" og "museitjänstemän". Mon det er blevet ændret sidenhen?

Jes Wienberg er docent og universitetslektor i middelalderarkæologi ved Arkeologiska Institutionen i Lund.

Teksten er blevet præsenteret på "Genusdagen" ved Arkeologiska Institutionen i Lund, 12 april 1997. Tak til Inge Dam for kritiske bemærninger og sprogranskning samt til Bodil Petersson for opmuntrende kommentarer.

Litteratur

- Andersen, M. 1992. Stormandsgårde ved kirkerne i Rye og Kirke-Hyllinge på Sjælland-en foreløbig rapport. *Medeltida husbyggande. Symposium i Lund november 1989*. (Red.) J.-E Augustsson. Lund Studies in Medieval Archaeology 9.
- Anglert, M. 1989. Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. (Red.) H Andersson & M Anglert. Lund Studies in Medieval Archaeology 5.
- Bisgaard, L. 1988. Adelen og "de syv dødelige synder". Omkring kalkmalerierne i Bollerup kirke. *Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988*. Arusla-Historiske Skrifter VI.
- Bonnier, A. C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands Kyrkor 1250-1350*. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51.
- Christensen, A. E. 1945. *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil Unionstiden*. (2 udg. 1968)
- Engberg, N. 1994. Resultater og tendenser i dansk landsbyarkæologi. *Hikuin* 21.
- Ferm, O & Rahmqvist, S. 1985. Stormannakyrkor i Uppland under äldre medeltid. *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/4 1985*.
- Gardell, S. 1945-46. *Gravmonument från Sveriges medeltid, I-II*.
- Garner, H. N. 1968. *Atlas over danske klostre*.
- Gustafsson, E. 1989. Gråbrödraklostret i Ystad. En byggnadshistorisk översikt. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1987/88*. Skånska kloster. (Red.) E Cinthio.
- Jacobsen, H. 1993. *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt*. Lund Studies in Medieval Archaeology 12.
- Jeppesen, J. & Madsen, H. J. 1990. Stormandsgård og kirke i Lisbjerg. *Kuml 1988-89*.
- Jeppesen, J. & Madsen, H. J. 1997. Trækirker og stormandshal i Lisbjerg. *Kuml 1995-96*.
- Kålund-Jørgensen F. C. & Kyrre, H. & Larsen, V. 1959. *Barnets Danmarkshistorie I: Min første historiebog*. (1 udg. 1956).
- Langberg, H. 1955. *Danmarks Bygningskultur. En historisk oversigt. Bind I*. (2 udg. 1978).
- Liebgott, N.-K. 1989. *Dansk Middelalderarkæologi*.
- Lund, N. & Hørby, K. 1980. Samfundet i vikingetid og middelalder, 800-1500. *Dansk socialhistorie* 2.
- Lundqvist, L. & Lindeblad, K. & Nielsen, A.-L. & Ersgård, L. 1996. *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter Nr 18.
- Mackeprang, M. 1920. *Vore Landsbykirker. En Oversigt*. (2 udg. 1944).
- Møller, E. 1946. Taarnby, en Stormandskirke paa Amager. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1946.
- Nørlund, P. 1935. Stormandstyper fra Valdemarstiden. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1935.
- Rasmussen, U. & Fraes 1992. Karlstrup voldsted. En stormandsgård ved Karlstrup kirke. *Køge Museum* 1991.
- Schjørning, O. (red.). 1991. *Tamdrup. Kirke og gård*.

- Skansjö, S. 1992. Från vikingatida stormansgård till renässansslott-Bjersjöholm under äldre historisk tid. *Bjersjöholm. Gods och slott*. (Red.) S. Johansson. Skånsk senmedeltid och renässans 13.
- Stiesdal, H. 1982. Gård og kirke. Sønder Jernløse-fundet belyst ved andre sjællandske eksempler. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1980.
- Stiesdal, H. 1983. Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne. *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*. (Red) H. Johannsen.
- Wallin, C. 1989. Premonstratenserna och deras kloster i Skåne. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1987/88*. Skånska kloster. (Red) E Cinthio.
- Wienberg, J. 1993a. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11.
- Wienberg, J. 1993b. Tavse romanske tårne. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993 nr 3-4.